

УДК 378.011.3-051:37.017.4

DOI <https://doi.org/10.33989/2075-146x.2022.29.264256>

ІЛЛЯ ВОЛИК

ORCID: 0000-0002-6337-593X

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ МОДЕЛІ ПОЕТАПНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ДО ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ

Описано результати дослідно-експериментальної перевірки ефективності моделі підготовки майбутнього вчителя до формування громадянської відповідальності учнів основної школи в освітньому процесі. Представлено модель та педагогічні умови підготовки цього виду. Розкриті три етапи проведення дослідно-експериментальної роботи (адаптації, індивідуалізації та інтеграції). Визначено рівні, динаміку та наявність статистичних відмінностей у набутті студентами готовності до формування громадянської відповідальності учнів за пізнавально-інтелектуальним, мотиваційно-емоційним, поведінково-вольовим та духовно-моральним критеріями.

Ключові слова: громадянська відповідальність, формування, учні, основна школа, підготовка, майбутній вчитель

Постановка проблеми. Основою виховання громадян України, здатних оберігати й примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства Національна доктрина розвитку освіти (2001) визначає освіту, яка забезпечує виховання людини демократичного світогляду, що дотримується громадянських прав і свобод, з повагою ставиться до традицій, культури, віросповідання та мови спілкування народів світу. Оновлення, на підставі чинного Державного стандарту базової повної загальної середньої освіти (2011), змісту освітніх галузей сприяє поступовій демократизації шкільної освіти, як це передбачено концепцією НУШ (Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи, 2016). За цією концепцією в реформування української школи закладено нові підходи з формування в учнів ключових компетентностей, зокрема «громадянської відповідальності», якою передбачено виховання відповідальних громадян, здатних до поваги прав людини, критичного мислення, розуміння особистої відповідальності за долю країни, її народу, таких, що усвідомлюють важливість громадянської участі в життєдіяльності місцевих громад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науково-педагогічній літературі питання виховання громадянської відповідальності розглядаються у педагогічній спадщині відомих педагогів А. Макаренка (1990), Дж. Локка, І.Г. Песталоцці (Педагогическое наследие, 1989), В. Сухомлинського (1976), К. Ушинського (1948). Серед сучасних учених питання формування громадянської відповідальності вивчали М. Боришевський (2007), І. Голіна, Л. Кияшко (2007), Н. Матіос (2022), Т. Пантюк (2007), Л. Снігур (2005), О. Фурман (2015), В. Цина (2017) та інші. Ці публікації стали підґрунтям для побудови, на засадах діяльнісного, особистісно зорієнтованого, системного та компетентнісного підходів, моделі та педагогічних умов підготовки майбутніх учителів до формування громадянської відповідальності учнів основної школи в освітньому процесі (Волик, Цина, 2022).

Метою статті є представлення результатів дослідно-експериментальної перевірки ефективності моделі підготовки майбутнього вчителя до формування громадянської відповідальності учнів основної школи в освітньому процесі.

Виклад основного матеріалу. Склад моделі підготовки майбутнього вчителя до формування громадянської відповідальності учнів основної школи в освітньому процесі розкривається нами у єдності таких традиційних компонентів: концептуально-цільового, змістового, процесуального та діагностувально-результативного (рис. 1).

Згідно програми формування експерименту було здійснено комплексні впливи всіх компонентів розробленої нами моделі на підготовку студентів до формування в учнів громадянської відповідальності: концептуально-цільового, змістового, процесуального, діагностувально-результативного та організаційно-педагогічних умов успішності підготовки цього виду: розвиток стійкої мотивації громадянської активності майбутніх учителів у професійній підготовці; поетапний процес їхньої підготовки до формування громадянської відповідальності учнів; упровадження до змісту професійної підготовки майбутніх учителів змістового модуля «Формування громадянської відповідальності учнів основної школи засобами інноваційних педагогічних технологій».

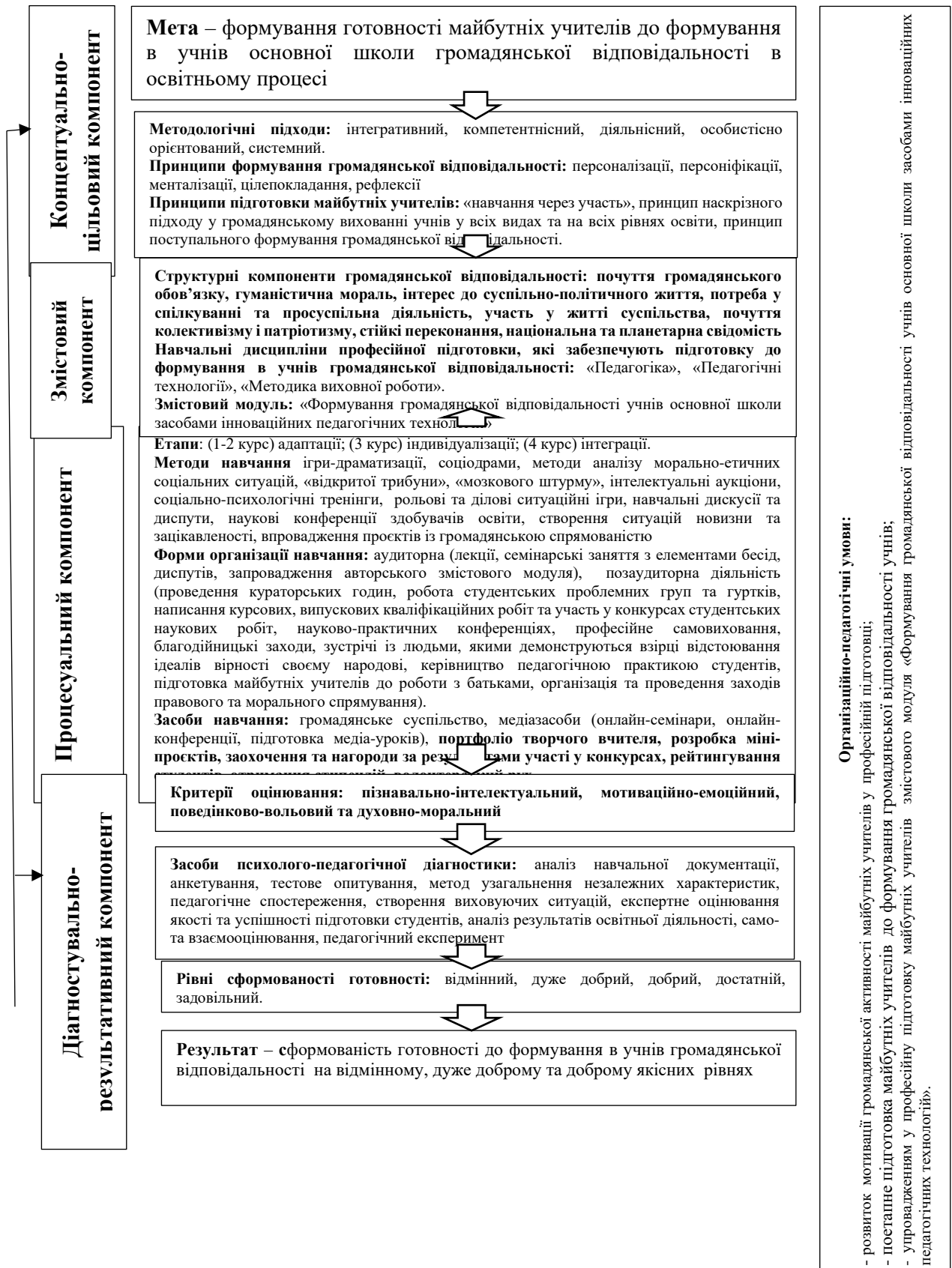

Рис. 1. Модель підготовки майбутнього вчителя до формування громадянської відповідальності учнів основної школи в освітньому процесі

У формуальному експериментальному дослідженні взяли участь 415 студентів (209 в контрольній і 206 в експериментальній групах) і 33 викладачі Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка, Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Криворізького державного педагогічного університету, Кременецької обласної гуманітарної педагогічної академії ім. Тараса Шевченка.

Дослідно-експериментальна робота суттєво змінювала традиційну підготовку майбутніх учителів до громадянського виховання учнів, що стало дієвою підставою для вивчення стану формування громадянської відповідальності учнів основної школи в освітньому процесі за спроектованою моделлю.

Під час формуальному експерименту підготовка майбутніх учителів до формування громадянської відповідальності учнів основної школи в освітньому процесі відбувалася шляхом включення до змісту професійно-орієнтованих навчальних дисциплін («Педагогіка», «Педагогічні технології», «Методика навчання технологій», «Методика профільного навчання і креслення», «Теорія і методика технологічної освіти», «Методика навчання технологій у старшій (профільній) школі», «Історія трудового навчання та технологій», «Основи теорії технологічної освіти», «Методика трудового навчання, технологій та креслення») авторського змістового модуля «Формування громадянської відповідальності учнів основної школи засобами інноваційних педагогічних технологій» із використанням ігор-драматизацій, соціодрам, методів аналізу морально-етичних соціальних ситуацій, «відкритої трибуни», «мозкового штурму», інтелектуальних аукціонів, соціально-психологічних тренінгів, рольових та ділових ситуаційних ігор, навчальних дискусій та диспутів, наукових конференцій здобувачів освіти, створенням ситуацій новизни та зацікавленості, впровадженням проєктів із громадянською спрямованістю.

Під час першого етапу адаптації до вимог підготовки студентів щодо формування в учнів громадянської відповідальності на перших двох курсах відбувалося пристосування до навчання виконанню нормативних вимог громадянського суспільства, самостійної суспільно-значущої діяльності, за притаманними для суспільства особистісними якостями, приведення особистісних потреб здобувачів освіти у відповідність до потреб соціального довкілля, формування здатності до складнощів адаптації до вимог громадянського суспільства.

Під час навчання курсам «Педагогіка», «Основи педагогічної майстерності» та «Методика виховної роботи» під стимулювально-орієнтаційним впливом викладачів здійснювалося загальне опанування студентством проблематику громадянського виховання учнівської молоді та формування базових знань і вмінь виховної діяльності.

У ході другого етапу індивідуалізації підготовки майбутні вчителі 3-го курсу опановували виконання типових завдань та узагальнених способів формування громадянської відповідальності учнів засобами суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників освітнього процесу. Спільно із викладачами студенти адаптували до власних освітньо-особистісних можливостей індивідуальний темп навчання. У свою чергу, вже сформовані важливі для формування в учнів громадянської відповідальності індивідуальні особистісно-професійні якості, надавали зворотніх впливів на процес такої підготовки та виступали рівнозначно-дієвими чинниками освітнього простору ЗВО. Опанування на другому етапі змістового модуля «Формування громадянської відповідальності учнів основної школи засобами інноваційних педагогічних технологій», який був включений до змісту професійно-орієнтованих дисциплін, забезпечило розширення та поглиблення знань і умінь майбутніх учителів у сфері формування в учнів громадянської відповідальності, закріплювало мотивацію на здійснення виховної роботи та стимулювало вияви самоактивності студентів за цим її напрямом.

Під час завершального третього етапу інтеграції студенти 4-их курсів навчалися формуванню в учнів громадянської відповідальності на основі об'єкт-суб'єктної взаємодії з викладачами, за особисто обраною індивідуальною освітньо-професійною траєкторією. Викладачі навчальних дисциплін та види навчальних завдань із підготовки до формування в учнів громадянської відповідальності обиралися студентами самостійно з ряду запропонованих, а форми і методи здійснення цієї підготовки обиралися на підставі саморегуляції студентами своєї професійної підготовки, у якій важливу роль було відведено значущим для формування громадянської відповідальності якостям особистості.

Під час виробничої педагогічної практики, практико-розвивальний напрямок якої забезпечував набуття досвіду самовдосконалення студентів та закріплення набутих знань та вмінь із формування громадянської відповідальності учнів, у майбутніх учителів розвивалися і закріплювалися просупільні мотиви поведінки та інтереси шляхом взаємовпливу освітнього простору ЗЗСО та індивідуальності особистості учня.

Таблиця 1

Рівні сформованості компонентів готовності студентів 4 курсу бакалаврату до формування в учнів основної школи громадянської відповідальності за результатами контрольного експерименту

Компоненти готовності	Рівні сформованості, %									
	Експериментальна група					Контрольна група				
	Відмінний	Дуже добрий	Добрий	Достатній	Задовільний	Відмінний	Дуже добрий	Добрий	Достатній	Задовільний
Пізнавально-інтелектуальний	20,4	27,7	25,2	19,9	6,8	13,9	20,6	22,0	25,8	17,7
Мотиваційно-емоційний	18,0	24,3	29,1	19,9	8,7	12,0	15,8	24,8	32,1	15,3
Поведінково-вольовий	12,4	22,4	29,4	20,8	15,0	6,9	10,3	22,3	36,8	23,7
Духовно-моральний	16,0	22,3	32,5	21,4	7,8	7,7	15,8	23,9	34,4	18,2
Середній рівень готовності	16,7	24,2	29,1	20,5	9,5	10,1	15,6	23,3	32,3	18,7

У 2022 році в ході контрольного етапу педагогічного експерименту, використовуючи методики психолого-педагогічної діагностики виявлення готовності майбутніх учителів до формування в учнів основної школи громадянської відповідальності в освітньому процесі, було визначено рівні набуття студентами готовності цього виду за пізнавально-інтелектуальним, мотиваційно-емоційним, поведінково-вольовим та духовно-моральним критеріями.

Результати формування та контрольного експериментів представлені у зведеній таблиці 1. За результатами контрольного експерименту встановлено, що більшість майбутніх учителів експериментальних груп досягли доброго (29,1%) та дуже доброго (24,2%) рівнів готовності до формування в учнів громадянської відповідальності і лише 9,5% з них виявили

готовність на найнижчому задовільному рівні. У контрольних групах, як і під час констатувального експерименту, найбільша частка студентів проявили добрий (23,3%) та достатній (32,3%) рівні сформованості складових готовності цього виду і лише 10,1% з них набули готовності до формування в учнів громадянської відповідальності на відмінному рівні.

На рисунку 2 представлено загальну динаміку змін готовності майбутніх учителів до формування в учнів громадянської відповідальності внаслідок дослідно-експериментального впровадження моделі підготовки студентів до педагогічної діяльності цього виду.

З метою перевірки відсутності або наявності статистичних відмінностей у оцінюванні готовності майбутніх учителів до формування в учнів основної школи громадянської відповідальності в освітньому процесі, нами були використані, за методом χ^2 (критерієм згоди Пірсона) (Кьюверялг, 1980, с. 288), представлені у таблиці 1 середні значення виявів цієї готовності. Статистична перевірка визначила суттєву розбіжність у оцінках рівнів готовності майбутніх учителів до формування в учнів основної школи громадянської відповідальності в освітньому процесі. Суттєво значущість такої розбіжності зумовлена експериментальними факторами, що дає підстави для визнання дієвого зв'язку між рівнем готовності майбутніх учителів до формування в учнів громадянської відповідальності і впровадженою моделлю підготовки студентів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. За результатами проведеного дослідження можна говорити про підтвердження гіпотези, що підготовка майбутніх учителів до формування в учнів основної школи громадянської відповідальності в освітньому процесі буде ефективною за дотримання таких організаційно-педагогічних умов: розвиток мотивації громадянської активності майбутніх учителів у професійній підготовці; поетапне підготовка майбутніх учителів до формування громадянської відповідальності учнів; упровадження у професійну підготовку майбутніх учителів

змістового модуля «Формування громадянської відповідальності учнів основної школи засобами інноваційних педагогічних технологій».

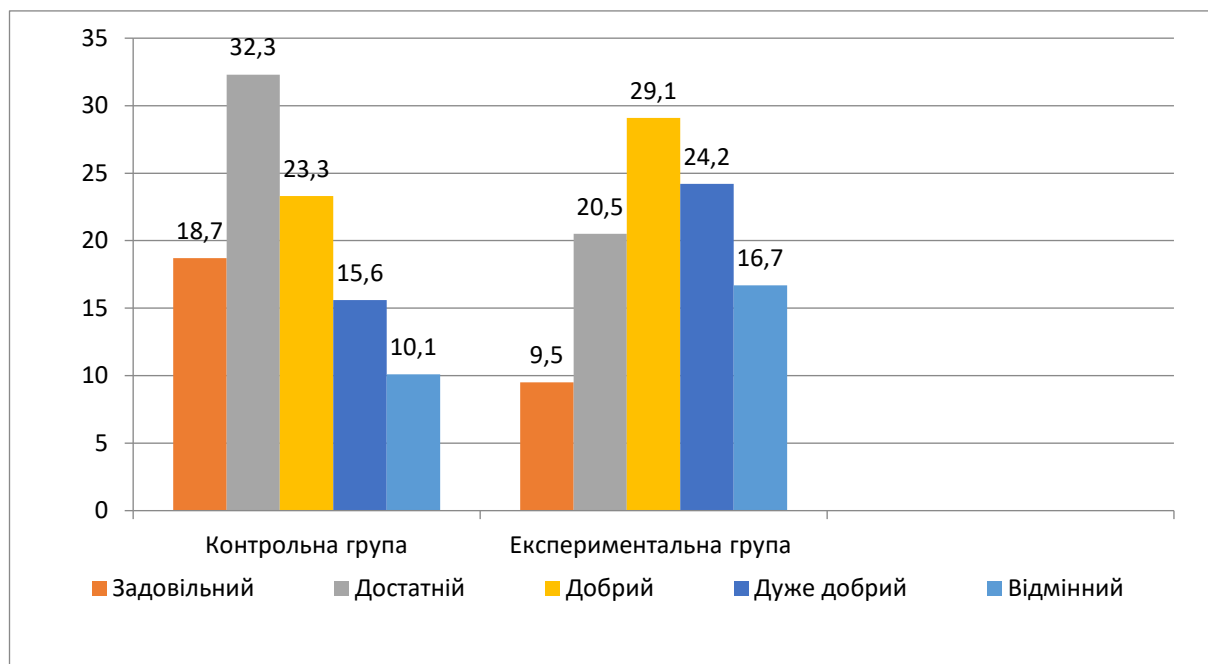

Рис.2. Динаміка змін у структурі експериментальної і контрольної груп за рівнем готовності майбутніх учителів до формування в учнів основної школи громадянської відповідальності (%) в процесі експериментального дослідження.

Проведене дослідження відкриває ряд перспективних **напрямів подальших наукових розвідок**: підготовка студентів до формування в учнів ключових компетентностей за іншими змістовими лініями; особливості організації самостійної роботи студентів із формування громадянської зрілості учнівської молоді; організаційно-педагогічні умови змішаної підготовки майбутніх учителів до формування в учнів громадянської відповідальності.

Список використаних джерел

- Боришевський, М. Й. (Ред.). (2007). *Розвиток громадянської спрямованості і особистості*. Київ: Педагогічна думка.
- Волик, І., Цина, В. (2022). Психолого-педагогічні основи підготовки майбутніх учителів-філологів до формування громадянської відповідальності учнів основної школи. *Молодь і ринок*, 2 (200), 72-77.
- Голіна, І. В., Кияшко, Л. О. (2007). Місце громадянської активності у процесі формування особистості як суб'єкта політичного життя. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Психологія*, 38, 771, 54-58.
- Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти* і постанову Кабінету міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392. Взято з <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF> (дата звернення: 10.11.2021).
- Кларин, В. М., Джуринський, А. Н. (Сост.). (1989). *Педагогическое наследие / Я. А. Коменский, Д. Локк, Ж.-Ж. Руссо, И. Г. Песталоцци*. Москва: Педагогика.
- Кыверялг, А. А. (1980). *Методы исследования в профессиональной педагогике*. Таллин: Валгус.
- Макаренко, А. С. (1990). *Методика виховної роботи*. Київ: Радянська школа.
- Матіос, Н. В. (2021). *Підготовка майбутнього вчителя для початкових класів до громадянського виховання*. кваліфікаційна робота. Чернівці: ЧНУ імені Юрія Федьковича.
- Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. (2001). *Педагогічна газет* а, 7 (85), 4-6.
- Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи*. (2016) Взято з https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola_compressed.pdf (дата звернення 08.11.2021).
- Пантюк, Т. (2007). Громадянська освіта та виховання як необхідні складові загальної культури особистості. *Молодь і ринок*, 8, 65-68.
- Снігур, Л. А. (2005). *Психологія становлення громадянськості і особистості*. (Автореф. дис. д-ра психол. наук). Київ: Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України.

- Сухомлинський, В. О. (1976) *Вибрані твори* (Т. 1). Київ: Рад. шк.
- Ушинський, К. Д. (1948). *Собрание сочинений* (Т. 2: Педагогические статьи. 1857-1861 гг.). Москва; Ленинград: АПН СССР.
- Фурман, О. (2015). Громадянська відповідальність особистості як предмет психологічного дослідження. *Психологія і суспільство*, 1, 65-91.
- Цина, В. І. (2017). Формування громадянської зрілості старшокласників засобами інноваційних педагогічних технологій. *Педагогічні науки*, 70, 12-19.

References

- Boryshevskiy, M. Y. (Ed.). (2007). *Rozvytok hromadianskoi spriamovanosti osobystosti [Development of civic orientation of the individual]*. Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].
- Derzhavnyi standart bazovoi i povnoi zahalnoi serednoi osvity [State standard of basic and full general secondary education]: postanova Kabinetu ministriv Ukrainy vid 23 lystopada 2011 r. № 1392*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF> [in Ukrainian].
- Furman, O. (2015). Hromadianska vidpovidalnist osobystosti yak predmet psykholohichnoho doslidzhennia [Civic responsibility of the individual as a subject of psychological research]. *Psykhologhiia i suspilstvo [Psychology and society]*, 1, 65-91 [in Ukrainian].
- Holina, I. V., & Kyiashko, L. O. (2007). Mistse hromadianskoi aktyvnosti u protsesi formuvannia osobystosti yak sub'iekt politychnoho zhyttia [The place of civic activity in the process of forming an individual as a subject of political life]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Psykhologhiia [Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin. Psychology]*, 38, 771, 54-58 [in Ukrainian].
- Klarin, V. M., & Dzhurinskii, A. N. (Comps.). (1989). *Pedagogicheskoe nasledie [Pedagogical heritage] / Ia. A. Komenskii, D. Lokk, Zh.-Zh. Russo, I. G. Pestalotctci*. Moskva: Pedagogika [in Russian].
- Kyverialg, A. A. (1980). *Metody issledovaniia v professionalnoi pedagogike [Research methods in professional pedagogy]*. Tallin: Valgus [in Russian].
- Makarenko, A. S. (1990). *Metodyka vykhovnoi roboty [Methodology of educational work]*. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
- Matios, N. V. (2021). *Pidhotovka maibutnoho vchytelia pochatkovykh klasiv do hromadianskoho vykhovannia [Preparation of future elementary school teachers for civic education]: kvalifikatsiina robota*. Chernivtsi: ChNU imeni Yurii Fedkovycha [in Ukrainian].
- Natsionalna doktryna rozvytku osvity Ukrainy u XXI stolitti [National doctrine of education development of Ukraine in the 21st century]. (2001). *Pedahohichna hazeta [Pedagogical newspaper]*, 7 (85), 4-6 [in Ukrainian].
- Nova ukrainska shkola. Kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly [New Ukrainian school. Conceptual principles of secondary school reform]*. (2016) Retrieved from https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola_compressed.pdf [in Ukrainian].
- Pantiuk, T. (2007). Hromadianska osvita ta vykhovannia yak neobkhdni skladovi zahalnoi kultury osobystosti [Civic education and upbringing as necessary components of the general culture of the individual]. *Molod i rynek [Youth and the market]*, 8, 65-68 [in Ukrainian].
- Snihur, L. A. (2005). *Psykhologhiia stanovlennia hromadianskosti osobystosti [Psychology of the formation of individual citizenship]*. (Extended abstract of PhD diss.). Kyiv: In-т psykhologii im. H. S. Kostiuka APN Ukrainy [in Ukrainian].
- Sukhomlynskyi, V. O. (1976). *Vybrani tvory [Selected works]* (Vol. 1). Kyiv: Rad. shk. [in Ukrainian].
- Tsyna, V. I. (2017). Formuvannia hromadianskoi zrilosti starshoklasnykiv zasobamy innovatsiinykh pedahohichnykh tekhnolohii [Formation of civic maturity of high school students by means of innovative pedagogical technologies]. *Pedahohichni nauky [Pedagogical sciences]*, 70, 12-19 [in Ukrainian].
- Ushinskii, K. D. (1948). *Sobranie sochinenii [Collected composed]* (Vol. 2: Pedagogicheskie stati. 1857-1861 gg.). Moskva; Leningrad: APN SSSR [in Russian].
- Volyk, I., & Tsyna, V. (2022). Psykhologo-pedahohichni osnovy pidhotovky maibutnikh uchyteliv-filolohiv do formuvannia hromadianskoi vidpovidalnosti uchniv osnovnoi shkoly [Psychological and pedagogical foundations of training future philology teachers for the formation of civic responsibility of primary school students]. *Molod i rynek [Youth and the market]*, 2 (200), 72-77 [in Ukrainian].

VOLYKI.

Poltava V. G. Korolenko national pedagogical University, Ukraine

RESEARCH-EXPERIMENTAL VERIFICATION OF THE EFFICIENCY OF THE MODEL OF STEP-BY-STEP PREPARATION OF FUTURE TEACHERS FOR THE FORMATION OF CIVIC RESPONSIBILITY OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS

The article describes the results of a research-experimental test of the effectiveness of the future teacher training model for the formation of civic responsibility of elementary school students in the educational process. The model and pedagogical conditions of training of this type are presented. The results of the complex effects of all components of the developed model on the preparation of students for the formation of civic responsibility in students are characterized: conceptual-purpose, content, procedural, diagnostic-resultative and organizational-pedagogical conditions of successful training of this type. Three stages of research and experimental work are revealed: adaptation (object-subject adaptation to learning to fulfill normative requirements of civil society, independent socially significant activity); individualization (subject-to-subject adaptation of training to the individual educational and personal capabilities of applicants, providing their individual personal and professional qualities with adverse effects on the training process); integration (object-subject interaction according to a personally chosen individual educational and professional trajectory, independent choice of content, methods and forms of organization of training for the formation of civic responsibility in students based on self-regulation by students of their educational activities). Levels, dynamics and the presence of statistical differences in students' acquisition of readiness for the formation of civic responsibility of students according to cognitive-intellectual, motivational-emotional, behavioral-volitional and spiritual-moral criteria were determined. The existence of a significant connection between the level of readiness of future teachers for the formation of civic responsibility in students and the implemented model and pedagogical conditions of student preparation for the formation of civic responsibility of elementary school students in the educational process has been proven.

Keywords: *civic responsibility, formation, students, primary school, training, future teacher*

Стаття надійшла до редакції 24.04.2022 р.

УДК 378.015.31:111.852

DOI <https://doi.org/10.33989/2075-146x.2022.29.264257>

СВІТЛАНА ГОРДІЄНКО

ГАЛИНА ШЕРЕДЕКА

ORCID 0000-0002-0945-1428

СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА КУЛЬТУРОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Стаття присвячена аналізу проблеми виховання творчої, культурної особистості з високими духовними якостями в закладах вищої освіти України. Подається аналіз сучасного стану проблеми духовності особистості та культурологічного аспекту процесу виховання у вищій школі. Висвітлюється сутність проблеми виховання культури, моралі та духовності студентської молоді у контексті модернізації вищої освіти та входження до європейського освітнього простору. Аналізуються перспективи української освіти щодо формування високодуховної та національно свідомої особистості. Визначено завдання закладу вищої освіти у створенні умов для розвитку особистості студента. Звертається увага на роль традиційних інститутів у прищепленні молоді моральних та духовних цінностей.

Ключові слова: *особистість, культура, духовність, духовні цінності, ефективність, духовність особистості, дозвілля студентської молоді, європейський простір вищої освіти, загальнолюдські цінності*

Постановка проблеми в загальному виді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Вища школа завжди посідала особливе місце в загальній системі соціальних інститутів. Як і освіта загалом, вона століттями вбирала в себе все найкраще, як у національній, так і у світовій культурі. Вища освіта забезпечує передачу від одного покоління до іншого всього багатства досягнень